

© **Крапівник Г. О.**

Крапівник Ганна Олександрівна, докторант кафедри філософії, Харківський національний педагогічний університет ім. Г. С. Сковороди

УДК 141.333 + 130.2

КУЛЬТУРНО-АНТРОПОЛОГІЧНА РЕФЛЕКСІЯ ЗЛОЧИНУ ТА ЙОГО РОЗКРИТТЯ

Культурно-антропологічна рефлексія злочину відображає концепт, що є однією з маніфестацій девіантної поведінки людини в будь-якому нормальному суспільстві. З розвитком цивілізації кількість скоєних злочинів постійно зростає і потребує глибокого культурного і філософсько-антропологічного осмислення. Такий аналіз концепту злочину і його розкриття, запропонований в наукових і художніх текстах, надає адресантам і адресатам можливість виявити і дослідити сутність людської природи, розібратися в культурних, соціальних, індивідуально-психологічних причинах, що провокують до порушення існуючих норм і цінностей, ідентифікувати мотиви і умови скоєння злочину, простежити його наслідки для жертви, злочинця і всього суспільства, а також запропонувати шляхи творчого і ефективного розкриття злочинних дій.

Ключові слова: злочин, злочинець, розкриття злочину, культурно-антропологічна рефлексія, слідчий, суспільство

КУЛЬТУРНО-АНТРОПОЛОГИЧЕСКАЯ РЕФЛЕКСИЯ ПРЕСТУПЛЕНИЯ И ЕГО РАСКРЫТИЕ

Культурно-антропологическая рефлексия преступления отражает концепт, являющийся одним из проявлений девиантного поведения человека в любом нормальном обществе. С развитием цивилизации количество совершенных преступлений постоянно увеличивается и требует глубокого культурного и философско-антропологического осмысления. Такой анализ концепта преступления и процесса его раскрытия, предлагаемый в научных и художественных текстах, предоставляет адресантам и адресатам возможность выявить и рассмотреть сущность человеческой природы, разобраться в культурных, социальных, индивидуально-психологических причинах, которые провоцируют к нарушению существующих норм и ценностей, идентифицировать мотивы и условия совершения злодеяния, проследить его последствия для жертвы, преступника и всего общества, а также предложить пути творческого и эффективного раскрытия преступлений.

Ключевые слова: преступление, преступник, раскрытие преступления, культурно-антропологическая рефлексия, следователь, общество

CULTURAL AND ANTHROPOLOGICAL REFLECTION OF CRIME AND CRIME DETECTION

Cultural, philosophical and anthropological reflection of crime shows the concept being one of the manifestations of deviant human behavior in any normal society. With the development of civilization the number of crimes has been rising, which requires deeper cultural understanding. The existence of this phenomenon is determined by the disproportional distribution of two cultural factors: aims, intentions and interests, which are identified by a certain culture, and established, accepted in the society means of achieving the same. Anthropological analysis of the concept of crime and its investigations supplies its addressors and addressees with a possibility to single out and study these sense of the human nature, sort out cultural, social, individual-psychological and other reasons, which provoked violation of the existing legal norms and moral values, identify the motives and conditions of committing a crime, point out its consequences for the victim, criminal, and the whole society, as well as to put forward the ways of creative and efficient detection of any illegal activities.

Key words: crime, criminal, crime detection, cultural and anthropological reflection, detective, society

Постановка проблеми. В науковій думці немає однозначного трактування концепту злочину. Це обумовлено різними культурними, соціальними і психологічними факторами. Так, вказаний концепт набуває певного конкретного значення і оцінки в рамках існуючої системи норм і цінностей, що, в свою чергу, диктуються тими чи іншими релігійними, соціально-політичними і культурними особливостями того соціуму, де, власне, було скоєно злочин. Цей концепт є складовою частиною будь-якої нормальної культури, нормального суспільства, але це не означає, що відповідні культура і суспільство мають позитивне відношення до злочинності, пропагують або підтримують її. Навпаки, в них іде постійна більш або менш успішна боротьба проти цього явища. На думку Ентоні Гідденса, концепт злочину не має чітких границь та існує в рамках більш широкої категорії поведінки, яку соціологи називають

девіантною [1, с. 183]. Філософія злочину фокусує свою увагу на пошуках первинного знання про те, що призводить до вчинення злочинів людиною, що виступає їхніми метафізичними, соціальними, антропологічними, екзистенціальними підвалинами. Вона прагне зрозуміти, що стимулює людей до порушення релігійно-моральних і правових норм. [2, с. 12]

Аналіз досліджень і публікацій. Аналізу концепту, що розглядається, присвячено цілий корпус художніх текстів, що несуть рефлексію злочину в різних культурах і за різних часів. Патерни поведінки (behavioral patterns), зокрема девіантної, є предметом аналізу наукових міждисциплінарних гуманітарних розвідок. Концепт злочину не є винятком – він широко вивчається такими галузями науки, як філософія, психологія, антропологія, соціологія, політологія, криміналістика і т.д. Серед дослідників, що розглядали концепт злочину і його розкриття, можна назвати Е. Анушата, С. Аскольдова, Р. Барта, В. А. Бачиніна, К. Вульфа, Е. Гідденса, О. Горелова, В. Єрофєєва, Р. Мертона, П. Слотердайка і багато інших.

Актуальність цієї роботи полягає в тому, що культурно-філософський і антропологічний аналіз надає можливість всебічно дослідити феномени, пов'язані з особливими рисами девіантної поведінки людини в сучасному суспільстві масової культури, а також процес розкриття такої форми аномальної поведінки індивіда, як злочин. Важливо зауважити, що вказаний вище аналіз набуває ще більшої значущості через те, що з часом в пізньомодерному суспільстві рівень злочинності не знижується, а навпаки, тільки зростає (див. більш детально про це в [3]). Отже, рефлексія злочину, постійне наукове і художнє вдосконалення методів його розкриття є корисним як для роботи професіоналів – криміналістів, так і для віртуального тренування і балансування психіки іншими людьми, які сприймають уявлені ситуації зі скоєнням злочинів в різноманітних текстах і мають можливість порівняти їх зі своїми можливими діями в таких ситуаціях, якщо б вони виникли в реальному житті, або зі своїм життєвим досвідом.

Метою цього дослідження є рефлексія концепту злочину і шляхів його розкриття з культурно-антропологічної точки зору.

Основний матеріал. Концепт злочину актуалізується і розглядається ще в античних, а також релігійних сакральних текстах. Останні представляють доктрину того, що є ситуацією злочину і надають чіткий опис наслідків, що очікують на злочинця (грішника). В секуляризованому новоевропейському суспільстві, особливо в період пізнього модерну, питання різнобічної рефлексії злочину стає предметом як наукового розгляду (наприклад, криміналістики й психіатрії), так художнього осмислення (тексти різних жанрів, що пропонуються адресатам в різних формах, наприклад, в літературних текстах, театральних виставах або кінофільмах).

В рамках криміналістики для ефективного розкриття злочинів застосовується метод рефлексії. Г. А. Зорін зауважує, що «технологія застосування методу рефлексії полягає в тому, що криміналіст нібито займає позицію учасника слідчої дії і з цього ракурсу розглядає самого себе, весь процес спілкування, аналізує минуле і прогнозує перспективу розвитку подій щодо розслідування. Розвиваючи в собі творчі процеси, криміналіст не тільки може розкрити складні інсценовані злочинні форми, але й удосконалити механізми свого мислення, збалансувати власні емоційні процеси, застосовуючи природні закони буття». [4, с. 7] Активна позиція слідчого, який займається розслідуванням злочину, використовуючи метод рефлексії, розбудовує певні відносини між ним і злочинцем. Вони є спорідненими до символічних відносин міфологічних образів мисливця і жертви, де слідчий виконує роль мисливця, процес розслідування є аналогом полювання, а злочинець виступає потенційною жертвою. Саме на такий психологічний і культурно-філософський аналіз розраховує реципієнт детективного тексту. Більш того, розширення жанрових меж і формування гібридних жанрів [5] веде до того, що аналогом детективних творів можна вважати і телевізійні серіали про життя і роботу медиків (*medical procedural dramas*), наприклад, «The Mentalist», «Monk», «Psych» або «LietoMe». Це твердження має обґрунтування: сюжети таких серіалів мають ряд спільних рис з *police procedurals*, оскільки доктор має встановити діагноз (аналог встановлення факту злочину), провести лікування (= розслідування) івилікувати хворого (розкрити злочин і покарати винного). При цьому, *злочин* є і хвороба пацієнта, і приховування ним певних фактів зі свого анамнезу або симптомів цієї хвороби. Цікаво те, що в такому вимірі жертвою виступає сам пацієнт, який страждає від хвороби. Вказані жанри поєднують і те, що вони є позитивними і комфортними для аудиторії, тому що злочини розкриваються, хворобивиліковуються і справедливість відновлюється.

Часом навіть професіонали, що працюють над розкриттям злочинів, звертаються до художніх джерел в пошуках більш оптимальних і творчих підходів до ведення розслідування. Р. С. Белкін писав, що читанню думок не може навчити навіть криміналістика. Однак, «перетворення» слідчого на

злочинця для проникнення в його задуми часом може бути корисним для слідства. Дослідник доводить свою думку словами Шерлока Холмса: «*Вы знаете мой метод в подобных случаях, Ватсон: я ставлю себя на место действующего лица и, прежде всего уяснив для себя его умственный уровень, пытаюсь вообразить, как бы я сам поступил при аналогичных обстоятельствах*». (цит. по [6]) Важливо те, що сенс життя людини полягає в її свободі. Так, скоєння злочину для людини може бути засобом для досягнення абстрактної свободи (але це є свавіллям). Покарання є оборотною стороною вказаної свободи, зовнішньою необхідністю зі сторони суспільства.

З іншого боку, детективний текст може запропонувати читачеві (глядачеві) розгляд технології підготовки і скоєння злочину (коли такий процес описується самим злочинцем, цей піджанр в англійській називають *caperstories*). Мода на споживання телевізійних і реалітішоу породжує попит і на створення подібних програм з кримінальним забарвленням («Справжні аферисти», «Аферисти», «Шахраї» і т. д.). Оцінка впливу таких програмних інформаційних продуктів на свідомість споживача є дискусійною, оскільки багато дослідників вважають, що людина стає більш схильною до скоєння злочину і почувається безкарною, але інші вбачають і деякий позитив в тому, що реципієнт отримує ту заборонену інформацію, що допоможе йому не стати потенційною жертвою злочинців.

Досліджуючи соціальну структуру і аномію, Р. Мертон, вказує, що девіантна поведінка (зокрема, злочин) обумовлюється двома основними культурними факторами. Перший включає цілі, наміри та інтереси, що визначаються конкретною культурою і пов'язані з концептом престижу, а також емоціями. Другий ідентифікує, регулює і контролює прийнятні способи досягнення таких цілей. При цьому відносини між цими культурними факторами є варіативними. В полярних випадках може статися так, що діяльність у групі, яка розумілась як засіб досягнення цілі, стає самоціллю. Таке ставлення може приймати характер одержимості. В іншому крайньому випадку система надає дозвіл на застосування будь-яких засобів, що можуть забезпечити досягнення найбільш важливих цілей [7, сс. 89-91]. Подібна легітимація незаконних дій зі сторони держави/влади очевидно простежується в багатьох продуктах масової культури, в тому числі в кримінальних художніх текстах (*crimefiction*), де певним культурним героям (наприклад, Джеймсу Бонду або іншим таємним агентам) видається так звана *licensetokill*. В цілому, дослідник вважає, що поведінка, що відхиляється від норми, може розглядатися як симптом відсутності погодженості між прагненнями, що визначаються культурою, і соціально організованими засобами їх задоволення [7, с. 91]. Кримінальна література, імпліцитно підтримана державою, прославляє культ героїв – геніїв криміналістики, що виступають агентами добра і справедливості. В масовій свідомості формується образ держави, що піклується про те, щоб знищити злочинність [8, с. 384] Тим не менш, якщо при цьому саме вказані слідчі, агенти і детективи переступають через норми закону, то постають питання неоднозначності їх моральної оцінки. Обман, корупція, аморальність, злочинність, тобто цілий набір заборонених засобів набуває все більш повсякденного характеру, коли значення, що надається меті досягнення успіху в відповідній культурі розходиться з координованим інституційним значенням таких засобів. [7, с. 93]

Вказані художні детективні тексти, де не тільки сам злочинець, але й слідчий / детектив / людина, що займається розслідуванням злочину, вчиняють незаконні дії, схематично обрисовують їх почуття після скоєння злочину. Слабкі докори сумління в цьому випадку, а також таємний характер порушення нормативних правил чітко демонструє, що інституційні правила гри знайомі тим, хто їх обходить, але що емоційне підґрунтя цих правил значною мірою послаблено завеликим значенням, що його надається цією культурою меті досягнення успіху. [7, с. 93]

Порушенню норм сприяє й морально-етичний хаос повсякденного буття [9, с. 453] людини сучасного суспільства розваг і споживання. Антисоціальна поведінка людини цього типу суспільства набуває значних масштабів тільки тоді, коли система культурних цінностей ідеалізує певні символи успіху, загальні для населення в цілому, в той час як соціальна структура суспільства жорстко обмежує або повністю забороняє доступ до апробованих засобів оволодіння цими символами для більшої частини того ж самого населення. [7, с. 98]

Незважаючи на те, що Е. Дюркгейм визнає патологічну природу злочину, він вважає за потрібне глибоко проаналізувати умови інтерпретації вчинку як протиправного. Дослідник зауважує, що злочин (злочинність) присутній в будь-якому суспільстві. Цей концепт може виявлятися по-різному; тому що дії, що кваліфікуються як злочинні, не є однаковими і залежать від конкретного культурного і соціального середовища. Завжди є люди, які діють всупереч закону і несуть кримінальне покарання. [3] Схожої думки додержується й В. С. Соловйов, коли зауважував, що при всіх змінах у суспільному житті та ставленні до злочинців, сутність концепту не змінюється. Завжди є люди, які за своєю природою є лихими і несуть небезпеку для оточення. [10, с. 421] Російський філософ детально аналізує

не тільки сутність злочину, але й можливість справедливої кари за нього (в тому числі смертного вироку), відновлення прав постраждалого, якщо воно є можливим, право злочинця на допомогу – пояснення-переконавання в неправомірності вчинків та відповідальності за них (в тому числі залякування). [ibid., сс. 424-430]

У зв'язку з вищесказаним, можна стверджувати, що злочин може бути спровокованим нормами, що прийняті в тій субкультурі, в якій живе людина. Якщо оточення характеризується як корумповане, або якщо людина живе в оточенні асоціальних, кримінальних елементів/груп, де є свої закони і норми поведінки, то «домінуючий вплив існуючих в такій групі стандартів успіху викликає поступове витіснення законних, однак, часто-густо неефективних спроб його досягти, призводить до все більшого застосування нелегальних, але більш ефективних аморальних і злочинних засобів. [7, с. 97]

Розкриття злочину, а саме його розслідування, що займає центральне місце в детективному творі, включає в себе змагання між осучасненими архетиповими образами мисливця і його жертви. Разом з тим, вказана діада має свої культурно-антропологічні особливості. Так, в англосаксонській культурі сама мова дещо семантично видозмінює відносини між цими архетипами, трансформуючи їх в kota і мишу (англ. *CatandMouse*), або в гру між ними. В цьому випадку, історія імплікує, що миша може потенційно втекти від kota, тобто в детективній термінології *уникнути покарання*, і гра – змагання може мати безкінечний характер. Ця культурно-мовна деталь може пояснити наявність значної кількості творів, де адресант дійсно закінчує текст на півслові, залишаючи адресату можливість спекулювати над фіналом історії.

Захоплення концептом злочину, зокрема, вбивства призводить до того, що з'являються не тільки наукові і художні тексти, але й такі видання, як «The A to Z EncyclopediaoofSerialKillers» Гарольда Шехтера (HaroldSchechter) і Девіда Еверіта (DavidEveritt) або «Криминальний талант» Олександра Рижова, де автор аналізує злочинні дії самих адресантів художніх текстів.

Взагалі, Е. Дюркгейм вважав, що злочин представляє собою дію, що принижує і ображає колективні почуття, що мають певну особливу енергію і виразність. Якщо в конкретному суспільстві припиняться на той час незаконні дії, потім обов'язково з'являться інші, такі, що будуть визнаватися нелегальними. Далі дослідник зазначає, що злочин є, таким чином, необхідним соціальним явищем, він є пов'язаним з основними умовами життя суспільства і корисним, оскільки такі умови є необхідними для нормального функціонування і розвитку моралі та права. [3]

Шляхи боротьби і подолання злочинності полягають у тому, щоби люди, що служать державі, не підштовхували суспільство до досягнення привабливого ідеалу. Вони повинні виконувати лікувальну функцію по попередженню виникнення хвороби профілактикою або своєчасним лікуванням. [3]

Висновки. Культурно-антропологічна рефлексія концепту злочину, як однієї з маніфестацій девіантної людської поведінки в будь-якому нормальному суспільстві, і методів його розкриття надає можливість виявити і дослідити сутність людської природи, розібратися в культурних, психологічних і соціальних причинах, що провокують до порушення існуючих суспільних норм і моральних цінностей, ідентифікувати мотиви і умови скоєння злочину, простежити його наслідки для жертви, злочинця і всього суспільства, запропонувати шляхи творчого і ефективного розкриття злочинних дій, а також зменшення рівня агресії, насильства і злочинності в суспільстві.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. GiddensAnthonyLecturerGuide, Sociology – 7thEdition, chapter 21, CrimeandDeviance. PolityPress, 2013
2. Бачинин В. А. Достоевский: метафізика преступления (художественная феноменология русского протомодерна) [Текст] / В. А. Бачинин. – СПб.: Издательство С.-Петербургского университета, 2001. – 407 с.
3. Дюркгейм Э. Социология. Ее предмет, метод, предназначение / Пер. с фр., составление, послесловие и примечания А. Б. Гофмана.— М.: Канон, 1995.— 352 с.— (История социологии в памятниках)
4. Зорин Г. А. Криминалистическая рефлексия в процессах расследования, обвинения и защиты: Учеб. пособие / Г. А. Зорин. – Гродно: ГрГУ, 2003. – 109 с.
5. Крапівник Г. О. Гібридизація форм детективного жанру як відображення сучасного культурного процесу // Грані. Науково-теоретичний і громадсько-політичний альманах. – № 6 (110), червень 2014. – с. 36-40
6. Белкин Р. С. Репортаж из мастерской следователя. – М.: Норма, 1998. – С. 68-72

© **Куба В. В.**

7. Мертон Роберт Социальная структура и аномия / source: SocialStructureandAnomie // AmericanSociologicalReview. 3. October, 1938. P. 672-682
8. Добровольский Я. Философия глупости. История того, что иррационально / Яцек Добровольский, пер. с польск. – Х. : изд-во «Гуманитарный Центр» / А. В. Комаристов, 2014. – 412 с.
9. Слотердаик П. Критика цинического разума / Петер Слотердаик; пер. с нем. А. Перцева; испр. изд-е. — Екатеринбург: У-Фактория, М. : АСТ МОСКВА, 2009. — 800 с. — (Philosophy)
10. Соловьев Вл. С. Оправдание добра / Вл. С. Соловьев. – М. : Академический проект, 2010. – 671 с. – (Философские технологии)

Куба Віктор Васильович, аспірант кафедри філософії та соціології Державного закладу «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського»

УДК 130.2.

ГЕНОТИП «ДУШІ» ЯК ФЕНОМЕН СОЦІАЛЬНОЇ КОМУНІКАЦІЇ

В статті розглядаються історичні уявлення про «Душу» і виявляються філософські уявлення про Душу в соціальному просторі. Обґрунтовується генотип «Душі» як значний феномен в соціальній комунікації.

Ключові слова: Душа, архетип Душі, комунікація

ГЕНОТИП «ДУШИ» КАК ФЕНОМЕН СОЦИАЛЬНОЙ КОММУНИКАЦИИ

В статье рассматриваются исторические представления о «Душе» и выявляются философские представления о Душе в социальном пространстве. Обосновывается генотип «Души» как значимый феномен в социальной коммуникации.

Ключевые слова: Душа, архетип Души, коммуникации

GENOTYPE «SOUL» AS PHENOMENON OF SOCIAL COMMUNICATIONS

The article deals with the historical concept of «soul» and are philosophical idea of the soul in the social space. It reveals that the socio-historical space problem «Soul» has always been relevant and sufficient discussion. Defined, originally a man realizes his potential actions, because it is doomed to action is the nature of being. Grounded genotype «soul» as a significant phenomenon in social communication.

Keywords: Soul, Soul archetype, communication, social communication

Актуальність дослідження. В соціально - історичному просторі проблема «Душі» завжди була актуальною і достатньо дискусійною. Сучасність XXI століття не відтворила в повній мірі ту сутність понять «Душі» як генотипу, що підкреслює її соціально-комунікативну направленість – співтворчу діяльність суспільства.

На сьогодні проблемним залишається саме питання: що таке «Душа», яка вона? Існуючі відповіді не дають спокою, і саме ця збентеженість та невизначеність спонукає до еного звернення до її таємниць. Так кожен із людей, що живуть на планеті, відкривши свою «Душу», задумується над своїм буттям, задумується про майбутні покоління і про минуле. В кожного має бути така мить – задуматись. Так, «Душу» можливо бачити в зображеннях художників, її можна відчутти в діях і думках людей. Напевнее, це одне із суттєвих запитань, на яке суспільство в цілому та людина бажали б отримати відповідь.

Незважаючи на увагу з боку філософських та інших наук до складного поняття «Душі», вплив її сутності залишається нагальною потребою для вияву її форм і засобів діалогу як позитивної взаємодії в суспільстві майбутнього.

Ступінь розробленості проблеми. В історії людства проблематика духотворення в людині – її «Душі» є достатньо розробленою на різних рівнях соціального буття, але при цьому завжди залишається відкрита ніша – відповідність екзистенціонального та опредмечуваного в формах інформаційного осягнення її сутності. Соціальна філософія «Душі» є предметом уваги Сократа, Платона, Аристотеля, Фоми Аквінського, Павла Флоренського та багатьох інших, а також у мистецьких пошуках В. Кандинського, Філонова, Пікассо та інших митців [1, 2].